

4P(07)
A 65

P-У

14511-

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені М. П. ДРАГОМАНОВА

На правах рукопису

АНДРІЄВСЬКА Галина Альфредівна

ЗАСВОЄННЯ РОСІЙСЬКОЇ ФРАЗЕОЛОГІЇ МОЛОДШИМИ
ШКОЛЯРАМИ В УМОВАХ НАВЧАННЯ БЛИЗЬКОСПОРІДНЕНИМИ
МОВАМИ

13.00.02 - методика викладання
/російської мови/

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київський педагогічний
інститут імені О. М. Горького
БІБЛІОТЕКА

Київ - 1993

НБ НПУ
імені М. П. Драгоманова

100310683

Дисертація є рукопис

Роботу виконано в науково-дослідному інституті педагогіки
АПН України.

- Науковий керівник - кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Гудзак Ірина Пилипівна
- Офіційні опоненти - доктор педагогічних наук, професор,
член-кореспондент АПН України
Біляев Олександр Михайлович
- кандидат педагогічних наук,
доцент Ковбасенко Дрій Іванович
- Провідна організація - Ізмаїльський державний педагогічний
інститут

Захист відбудеться " 18 лютого 1993 р. на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д ІІЗ.ОІ.ОІ. в Українському держав-
ному педагогічному університеті ім.М.П.Драгоманова /252030,
м.Київ, 30, вул.Пирогова, 9/.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Українського
державного педагогічного університету ім.М.П.Драгоманова.

Автореферат розісланий 25 "Величня" 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. І. Плющ

Загальна характеристика дисертаційної роботи
Актуальність дослідження

У сучасних умовах, що характеризуються поширенням сфери використання української мови як державної, актуальною залишається проблема навчання іншим національним мовам, у тому числі російської.

Вивчення російської мови на сучасному етапі визначається посиленням комунікативно-мовленнєвої спрямованості. За таких умов особливого значення набуває збагачення і активізація лексичного запасу школярів.

Враховуючи спорідненість української та російської мов, ця робота може проводитися більш поглиблено, ніж в умовах інших національних шкіл, і бути спрямованою не лише на оволодіння елементарним лексичним запасом, але й певною мірою на оволодіння фразеологією російської мови.

Вивчення лексики і фразеології не лише рідної, але й російської мови сприяє збагаченню і розширенню лексико-фразеологічного запасу молодших школярів, розвитку їх образного мовлення, свідомому використанню фразеологічних одиниць у мовленнєвій практиці. Значення лексики і фразеології для практичного оволодіння російською мовою зумовлене тим, що фразеологізми, як і слова, є будівельним матеріалом мови і в процесі комунікації виконують різноманітні функції позначення явищ і процесів реальної дійсності. Фразеологізми поряд із словами є основними одиницями мови, з якими пов'язані всі інші мовні одиниці і функціонування яких значною мірою визначається ними. Через слово і фразеологізм мова співвідноситься з реальною дійсністю безпосередньо, оскільки названі одиниці є найменуванням різноманітних реалій, в тому числі таких, для яких у мові немає однослівних назв.

Фразеологізми відіграють велику роль в удосконаленні культури мовлення молодших школярів, збагачують їх словниково-фразеологічний запас /Ф.І.Буслаєв, В.І.Водовозова, М.О.Рибніков, К.Б.Бархіна, В.І.Масальський та ін./.

У сучасній методиці викладання російської мови в національній школі та методиці навчання російської фразеології визначилось кілька напрямків. Ми дотримуємося тієї точки зору, яка рекомендує проводити навчання фразеології в національній школі на основі функціонуючої системи російської мови, враховуючи труднощі засвоєння фразеологічної одиниці, зумовлені системою рідної мови школярів /Є.А.Бистрова та ін./.

Аналіз методичної літератури дозволяє зробити висновок про те, що в методиці викладання як рідної, так і російської мови, вивчення фразеології в початковій школі приділялася увага.

На сучасному етапі дещо активізувалась робота по вивченню фразеології у зв'язку із внесенням у програми для початкової школи елементів фразеологічного матеріалу, поглибилися дослідження по вивченню фразеології на початковому етапі навчання /Л.М.Миргазова та ін./.

Аналіз навчально-методичної літератури і шкільної практики дозволяє стверджувати, що в початковій школі в умовах навчання споріднених мов не приділяється належної уваги цій проблемі.

В Україні немає спеціальних досліджень з навчання російської та української фразеології на початковому етапі викладання. Методичні рекомендації по вивченню російської і української фразеології у старших класах не в усіх випадках можна використовувати для навчання молодших школярів /В.Г.Барабаш, В.Д.Ужченко, Г.М.Гребницький та ін./.

Актуальність проблеми засвоєння російської фразеології на початковому етапі навчання, її наукова і практична нерозробленість відповідно до умов навчання російської мови як другої спорідненої зумовили вибір теми дослідження.

Об'єктом дослідження є процес навчання молодших школярів фразеології на уроках російської мови, а його предметом - створення ефективної методики навчання фразеології у початковій школі з українською мовою викладання.

Мета дослідження - розробка та експериментальна перевірка методики навчання російської фразеології на початковому етапі викладання та збагачення фразеологічного запасу молодших школярів.

Робоча гіпотеза : засвоєння школярами початкових класів фразеологічних одиниць російської мови в умовах паралельного вивчення споріднених мов повинно бути спрямованим на формування мовленнєвих умінь і навичок. Воно буде ефективним за умови спеціальної організації навчальної діяльності, яка припускає відбір змісту навчання фразеології, розробки спеціальної системи вправ, ефективних методів і прийомів роботи з урахуванням даних міжмовного зіставного аналізу і психолого-педагогічних особливостей засвоєння молодшими школярами фразеології російської мови.

Завдання дослідження :

1. Вивчити стан проблеми в науці та шкільній практиці.
2. Визначити лінгвістичні, психолого-педагогічні основи засвоєння фразеології російської мови на початковому етапі навчання.
3. Виконати міжмовний зіставний аналіз фразеологічних одиниць. у методичних цілях і скласти рекомендаційний список

фразеологізмів для навчальних завдань.

4. Розробити методику навчання російської фразеології в початковій школі з українською мовою викладання.

5. Перевірити ефективність розробленої методики.

Методологічною основою дослідження є діалектико-матеріалістичне вчення про мову як суспільне явище, про зв'язок мови і мислення, основні положення концепції мовної шкільної освіти державної національної програми "Освіта", спрямованої на всебічний розвиток особистості.

У роботі використовувались теоретичні та емпіричні методи дослідження - аналіз лінгвістичної, психолого-педагогічної методичної літератури ;

- аналіз усних висловлювань школярів в аспекті досліджуваної проблеми, масове анкетування вчителів, методистів і т.ін. про відібраний мінімум фразеологічних одиниць для складання словника ;

- констатуючий і навчальний експерименти.

Дослідження проводилось трьома етапами.

Перший етап був присвячений вивченню і відбору основних теоретичних положень /1987/.

Другий етап /1988-1989 рр./ передбачав проведення констатуючого експерименту у 3-4 класі шкіл з українською мовою навчання, аналіз його результатів.

На третьому етапі дослідження /1990-1992рр./ проведено експеримент, у ході якого апробувалось запропонована система навчання у школах Хмельницької, Київської, Чернівецької областей.

Наукова новизна дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні системи засвоєння фразеології в початковій школі ,

у визначенні змісту навчання, місця його у курсі вивчення російської мови, методів і прийомів навчання.

Теоретичне значення дисертації полягає в розробці одного з аспектів проблеми співвідношення мовної теорії та мовленнєвої практики в навчанні російської мови в школах з українською мовою викладання. Даний аспект стосується збагачення мовлення молодших школярів фразеологією російської мови.

Практичне значення полягає у можливості використання розробленої методики вчителями початкових класів, авторами навчальних і методичних посібників при удосконаленні шкільних підручників з російської, української, болгарської та інших споріднених мов.

На захист вноситься :

1. Наукове обґрунтування можливості та необхідності навчання фразеології в молодших класах на основі дотримання загальнодидактичних і власне методичних принципів при достатній розробці способів навчання.

2. Науково-обґрунтований зміст засвоєння фразеології, яке визначає співвідношення лінгвістичної теорії та мовленнєвої практики у навчанні.

3. Фразеологічний словник, запропонований для початкового періоду навчання фразеології.

4. Система вправ для вивчення російської фразеології у школі з українською мовою викладання і дидактичний матеріал.

Апробація роботи. Основні положення дисертаційного дослідження були викладені на звітних наукових конференціях Кам'янець-Подільського педагогічного інституту /1987-1993рр./,

на обласних курсах підвищення кваліфікації вчителів початкових класів, методичних об'єднаннях учителів початкових класів ряду шкіл Хмельницької області.

Структура і основний зміст роботи

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаної літератури.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертації, визначається мета дослідження, гіпотеза і основні завдання роботи, визначаються методи вивчення проблеми, наукове та практичне значення результатів експериментального дослідження.

У першому розділі "Аналіз теорії і практики навчання російської фразеології у початковій школі з українською мовою викладання" розглянуто стан проблеми в навчально-методичній літературі і шкільній практиці, дано характеристику ступення засвоєння молодшими школярами фразеології російської мови в школах з українською мовою навчання.

Аналіз навчально-методичної літератури дозволив встановити, що проблемі навчання фразеології в школі завжди було приділено певну увагу в працях спеціалістів по викладанню мови. Вони пов'язували фразеологічну роботу переважно з розвитком мовлення учнів /Ф.І.Бусласв, К.Д.Ушинський, В.І.Водовозов, В.П.Шереметевський, В.І.Масальський, К.Б.Баркін, М.О.Гибнікоза, П.О.Афанасьєв, С.Х.Чавдаров, С.І.Ааакумов, .В.Текучов, Б.С.Саженєк, Г. Чуйко, М.Р.Львов та ін./.

Для з'ясування можливостей проведення фразеологічної роботи на уроках російської мови в початковій школі підлягали аналізу основні навчальні посібники з російської та української мов.

Аналіз підручників показує, що в навчальних текстах представлена значна кількість фразеологічних одиниць. У вправах підручників знаходимо окремі тлумачення фразеологізмів, певні завдання, спрямовані на осмислення семантики фразеологічних зворотів. Проте у більшості випадків фразеологічні одиниці не є предметом спеціального завдання і системи в цій роботі не встановлено.

У наш час у методиці викладання російської мови як другої близькоспорідненої немає спеціальних досліджень по вивченню фразеології у початковій школі. Не розроблено фразеологічних вправ стосовно до навчання російській мові як близькоспорідненої. Тому протягом організації констатуючого експерименту розроблено такі вправи, які дозволили б виявити ступінь розуміння семантики фразеологічних одиниць молодшими школярами, були б зручними і простими для використання їх дітьми.

Констатуючий зріз із проблеми дослідження проводився в 1988-1989 роках у 3-4 класах шкіл з українською мовою навчання.

Враховуючи "дотеоретичний" рівень вивчення фразеології в початковій школі, передусім було поставлено за мету перевірити ступінь сприйняття і розуміння фразеологічних одиниць при аудіюванні і продукуванні мовлення, визначити труднощі засвоєння, обумовлені впливом інтерференції рідної мови учнів.

Особливу увагу було приділено в ході констатуючого експерименту проблемі відбору фразеологічних одиниць в умовах навчання близькоспоріднених мовам. Було складено список фразеологізмів, який слугував матеріалом для завдань, що використовувались у констатуючому зрізі.

Було здійснено анкетування з метою з'ясування думки вчителів та методистів про можливість і доступність роботи з

фразеологізмами із запропонованого списку.

Зазначимо, що результати анкетування показали : список фразеологічних одиниць сприйнято в цілому позитивно. Дані анкетування було враховано при вдосконаленні та допрацюванні списку для формуючого експерименту.

Наслідки констатуючого експерименту дозволили зробити висновок про те, що учням початкових класів доступне розуміння семантики фразеологічних одиниць, зокрема, з емоційно-експресивним забарвленням.

Труднощі розуміння семантики фразеологізмів визначаються ступенем еквівалентності і нееквівалентності їх в російській та українській мовах. Форма фразеологізмів також впливає на розуміння їх школярами. Найбільш складними для розуміння дітей виявились фразеологічні одиниці з неоднаковим розташуванням компонентного складу та структури в російській та українській мовах. У компонентному складі спостерігаються порушення на всіх рівнях мовної системи : фонетико-орфоепічному, словотвірному, лексичному, граматичному.

У другому розділі дисертації "Теоретичні основи методики засвоєння російської фразеології в умовах навчання близькоспорідненим мовам" розкрито лінгвістичні особливості фразеологічних одиниць, проведено зіставлення фразеологічних зворотів російської і української мови і відбір фразеологізмів у методичних цілях, встановлено психолого-педагогічні особливості роботи над фразеологією російської мови в умовах навчання близькоспорідненим мовам.

Теоретичною базою засвоєння фразеології російської мови в початковій школі є основні положення лінгвістики, педагогіки,

психології.

На підставі аналізу лінгвістичної сутності фразеологічних одиниць, а також психолого-педагогічних особливостей навчання молодших школярів зроблено висновок про необхідність збагачення дітей фразеологізмами з використанням елементарних уявлень.

Необхідною умовою успішного здійснення навчання фразеології є її відповідність загальнодидактичним і власне методичним принципам викладання. Зокрема необхідно враховувати зіставний принцип у навчанні російської мови в школах з українською мовою навчання. Не менш важливим є принцип мінімізації фразеологічного матеріалу в навчальних цілях.

Виходячи з цього, ми здійснювали відбір фразеологічних одиниць, що підлягають засвоєнню на початковому етапі навчання, на основі мінімального зіставного аналізу з урахуванням даних констатуючого зрізу.

Складений нами список фразеологічних одиниць розподілено на чотири частини. Цей поділ має умовний характер і здійснений з методичною метою.

Для скороченого річного курсу російської мови в школі складено скорочений список.

У третьому розділі "Експериментальна методика навчання молодших школярів фразеології російської мови в школах з українською мовою викладання та дослідження її ефективності" наводиться список експериментального навчання, зроблено висновки щодо результативності педагогічного експерименту та ефективності пропонуваної методики і матеріалів.

Зміст експериментального навчання було спрямовано на

збагачення мовлення учнів, формування умінь сприймати і осмислювати семантику мовних одиниць у складі речення або невеликого тексту, сприймати на слух і усвідомлювати зв'язне висловлювання вчителя на лінгвістичну тему, вміння вживати фразеологізми в діалогічному мовленні.

Зміст розроблявся у двох варіантах з урахуванням того, в якому обсязі вивчають російську мову в тій чи іншій школі. Ці варіанти розрізняються, головним чином, кількістю фразеологізмів, відібраних для навчання, а також їхньою віднесеністю до тієї чи іншої групи у відповідності до лінгвістичної класифікації.

Істотною частиною навчання фразеології є формування загальних уявлень про лінгвістичну сутність фразеологічних одиниць. Враховуючи складність даного лінгвістичного явища, ми не ставили перед собою мету формування відповідних понять із фразеології.

Обсяг теоретичних знань і умінь визначається з урахуванням того, що є необхідним для молодших школярів для більш ефективного формування мовленнєвих умінь, а також із метою пропедевтики засвоєння фразеології на наступних етапах навчання.

Для формування елементарних теоретичних уявлень про фразеологію використання зв'язні висловлювання вчителя на лінгвістичні теми.

Умовою успішного здійснення фразеологічної роботи була розроблена система вправ, яка включала в себе за змістом такі групи :

- аналітичні вправи /оперативні, передумовленнєві/ ;
- мовленнєві вправи /комунікативні/ .

Аналітичні вправи використовувались для вирішення таких завдань :

- вичленування фразеологічної одиниці з мовленнєвого потоку ;
- тлумачення значення фразеологізмів ;
- спостереження над формою фразеологічної одиниці ;
- узагальнення з метою формування теоретичних знань.

Вправи конструктивного характеру передбачали складання учнями словосполучень і вправ з даним фразеологічним матеріалом. Крім цього, вони передбачали роботу над лексичною і граматичною сполучуваністю фразеологічних одиниць, попередження і усуненню інтерференційних помилок.

Мовні вправи передбачали певні завдання на вживання фразеологізмів у діалогічному мовленні.

Для перевірки ефективності проведеної роботи розроблено спеціальні контрольні завдання, що мали на меті перевірити :

- засвоєння семантики фразеологічних одиниць ;
- засвоєння особливостей форми ;
- вживання в діалогічному мовленні тих фразеологізмів, які використовувались у дослідному навчанні.

Контрольних завдань, спрямованих на перевірку сформованості теоретичних уявлень про специфіку фразеологічної одиниці як складного семантико-структурного цілого, ми не давали. При цьому виходили з того, що основною метою проведеної роботи є розвиток практичних мовленнєвих навичок, а формування теоретичних уявлень здійснювалося з пропедевтичною метою.

Якісний аналіз одержаних результатів за перевіркою контрольної роботи дозволив зробити такі висновки :

1. Учні початкових класів розуміють значення фразеологізмів. Вони співвідносять, переважно вірно, фразеологічну одиницю з її розгорнутим тлумаченням, із синонімічним їй словом. Молодші школярі усвідомлюють загальне і протилежне в значенні фразеологізмів, бачать подібне значення у фразеологічних одиницях російської та української мов.

Результати, показані учнями в експериментальних класах, вищі ніж ті, які виявлені в контрольних класах.

2. Аналіз контрольних завдань на перевірку якості засвоєння особливостей форми фразеологічних одиниць показав, що фразеологізм засвоюється дітьми в єдності його значення і особливостей форми. Проте є необхідною спеціальна робота, спрямована на попередження помилок, викликаних негативним впливом рідної мови в тих випадках, якщо подібні за значенням фразеологізми російської та української мов розрізняються за формою. Це підтверджується зіставленням результатів у експериментальних і контрольних класах.

В контрольних класах допущено значно більше помилок у вживанні відмінкових форм окремих лексичних компонентів фразеологізмів, деякі діти зробили помилку, викликану розбіжностями в роді лексичних компонентів фразеологічних одиниць російської та української мов.

В експериментальному класі подібних помилок було менше.

3. Діти показали вміння правильно поєднувати фразеологізм з іншими словами, відмежовуючи правильні сполучення від невласливих російській мові сполучень з даними фразеологізмами. В експериментальних класах лише в поодиноких випадках були складені такі сполучення: на пам'ять думать і т.ін., в контрольних класах

це завдання було виконано з більшою кількістю помилок.

4. Школярі розуміють не лише значення запропонованих фразеологічних одиниць і особливості їхньої форми, але і зміють включити фразеологізми в невеликі висловлювання /діалоги/, серед запропонованих варіантів фразеологізмів більшість учнів експериментальних класів вибирали нормативні фразеологічні одиниці.

Учні контрольних класів допустили значно більшу кількість помилок.

Порівняння результатів дослідження в експериментальних і контрольних класах показало ефективність запропонованої системи.

За матеріалами перевірки виконання контрольного завдання дозволили зробити такі висновки:

1. Аналіз, здійснений у ході дисертаційного дослідження показав, що учні початкових класів шкіл з українською мовою навчання певною мірою знайомі з фразеологічним запасом російської мови. Вони активно використовують у мовленні найбільш частотні фразеологічні одиниці /формули вітань, окремі номінативні фразеологізми і ін./ . Проте фразеологічний запас молодших школярів невеликий, а у вживанні фразеологічних одиниць у мовленні вони допускають помилки, викликані інтерферуючим впливом рідної мови.

2. Для забезпечення мовлення учнів необхідною є цілеспрямована і систематична робота, звернена на засвоєння семантики фразеологізмів, використання в мовленні найбільш вживаних фра-

зеологічних одиниць російської мови.

3. Ефективна робота з фразеології передбачає відбір фразеологічних одиниць для засвоєння в умовах навчання російської мови як близькоспорідненої з урахуванням психолого-педагогічних особливостей засвоєння фразеології російської мови в Україні.

Ми вважаємо, що список повинен містити не лише фразеологізми, що слугують для елементарного мовленнєвого спілкування, але й ті, які сприяють розвитку образного мовлення учнів. Під час відбору важливо враховувати наявність чи відсутність еквівалентів у рідній мові учнів з тим, щоб організувати позитивний перенос знань, умінь, навичок і попередити негативний перенос.

4. Умовою успішного здійснення фразеологічної роботи є система вправ, що є засобом практичного навчання фразеології російської мови і формування елементарних теоретичних уявлень про фразеологічні одиниці.

5. Обсяг фразеологічного матеріалу, запропонованого для дослідження, варіюється в залежності від термінів навчання.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях

1. Шляхи вдосконалення різноманітності використання лексики молодших школярів // Актуальні проблеми навчально-виховного процесу в початкових класах : Тези доповідей обласної науково-практичної конференції. - Хмельницький, 1987. - С.52-54.

2. Анализ фразеологического материала по русскому языку для школ с украинским языком преподавания // Двужычье в советском обществе : Тезисы республиканской научной конференции. - Винница, 1988. - С.357-358.

3. Робота над словом та виразом на уроках читання в початкових класах // Виховання і розвиток молодшого школяра у навчальному процесі : Методичні рекомендації для студентів факультету підготовки вчителів початкових класів. - Кам"янець-Подільський, 1988. - С.46-48.

4. Отбор фразеологического материала по русскому языку для учащихся начальной школы // Развитие зв'язного мовлення молодших школярів на уроках української та російської мов і читання : Методичні рекомендації для вчителів початкових класів. Частина П. - Хмельницький, 1990. - С.35-41.

5. Сопоставление русских и украинских фразеологических единиц в методических целях // Тези доповідей науково-практичної конференції. - Кам"янець-Подільський, 1993 /прийнято до друку/ .

6. Вопросы русской фразеологии в научно-методической и учебной литературе // Збірник наукових статей Кам"янець-Подільського державного педінституту ім.Р.П.Затонського. Серія "Тіологічна.Р.". - К-П., 1993 /прийнято до друку/.

Підписано до друку 22.09.93 р.Об'єм С,Є.Формат 60х84 I/16
Друк офсетний.Тир.100.Зам.297.Безплатно.
ДОД УДПУ ім.К.П.Трагсаєва,Київ,Пирогова,9.